

Vanhaa ja uutta Agricolan tutkimusta

Mikael Agricolan kieli. Toimittanut ESKO KOIVUSALO. Tietolipas 112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Juva 1988. 268 s.

Suomalaisen kirjan juhluvuonna 1988 ilmestyi SKS:n kustantamana teos *Mikael Agricolan kieli*. Kirjassa on yhdeksän artikkelia sekä hakemisto Agricolan teoksissa esiintyviin raamatunjakeisiin, kirjoittajina kymmenen tutkijaa. Osa artikkeleista perustuu aiempiin tutkimuksiin, esim. väitöskirjoihin, osa on uusia erillisiä tutkielmia. Esipuheen mukaan teoksella ei ole yhtenäistä teemaa, mutta useassa artikkelissa pohditaan Agricolan kielen suhdetta 1500-luvun puolivälin suulliseen ja kirjalliseen kieliperinteeseen. Muita aiheita ovat mm. Agricolan äidinkielen ongelma, mahdollisten esiagricolalaisten tekstien olemassaolo, Agricolan johto-opilliset erikoisuudet, Agricolan sanaston osuus nykykielessä sekä Agricolan panos koko Raamatun suomentamisessa.

Kauko Pirinen pohtii artikkelissaan Suomenkielisen liturgisen kirjallisuuden synty (s. 9–24), oliko kääntäjä Agricolalla käytettävissään keskiaikaisia suomeksi kirjoitettuja liturgisia tekstejä. Samaa aihetta hän on käsitellyt aiemmin teoksessaan Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa (1962: 79–117). Pirinen viittaa vuosien 1441 ja 1492 synodaalipäätöksiin, joiden mukaan Isä meidän, Ave Maria, uskontunnustus ja rippikaava oli luettava sunnuntaisin kansankielellä; tällaisten tekstien muistiinpanoja ei kuitenkaan ole tavattu. Tarkastelua varten Pirinen on jakanut liturgiset tekstit kolmeen ryhmään: 1) katekeettiset tekstit, 2) messuliturgian tekstit ja 3) käsikirjan tekstit.

Katekeettisista teksteistä ovat tarkasteltavina Isä meidän, Ave Maria ja uskontunnustus. Pirinen on vertaillut Sebastian Münsterin (1544) ja Agricolan aapisen Isä meidän -rukousten tekstejä

toisiinsa sekä keskiajan latinalaiseen tekstiin. Münsterin tekstissä ei Pirisen mukaan ole mitään, mikä ei voisi olla keskiaikaista; ongelmana on kuitenkin, että tekstiä ei ole käännetty suoraan liturgisesta Pater nosterista, vaan kahta Uutta testamenttia vertaillen, mikä viittaa raamattuhumanismiin. Muista katekeettisista teksteistä Pirinen esittelee joi-takin sanaston piirteitä, jotka viittaavat lähinnä Erasmusen latinalaiseen tekstiin. Loppupäätelmäksi tulee, että tarkasteltujen tekstien mahdollinen keskiaikainen pohja on peittynyt reformaation alkuvaiheessa tehtyjen muutosten alle.

Messuliturgian tekstien tarkastelun Pirinen aloittaa viittaamalla eräisiin historiallisiin kiinnekohtiin: kansankielisen messun käyttöönotto Ruotsissa 1529, Olavus Petrin messukirja 1531, suomalaisen saarnaajan asettaminen Tukholmaan 1533 sekä Paavali Juustenin piispainkronikan maininta Martti Skytten aikana toteutetusta kulttireformista. Reformiksi ei Pirisen arvelun mukaan Suomessa riittänyt latinalaisen messun vaihtaminen ruotsalaiseen, joten on oletettava suomenkielisten tekstien laatimisen alkaneen ennen Agricolan paluuta Wittenbergistä. Mahdollisia esiagricolalaisia tekstejä on kolme: Westhin teksti, codex B 28 ja Kangasalan Missalen käsin kirjoitettu teksti. Kahteen ensin mainittuun sisältyy käsikirja ja messu (korkeamessun ja matalamessun kaava), Kangasalan tekstiin vain korkeamessun kaavan keskeiset osat. Pirinen on vertaillut korkeamessun tekstejä Missale Aboensen latinalaiseen tekstiin sekä ruotsalaisen messun eri painoksiin. B 28:n teksti on Pirisen mukaan olennaisissa kohdin vuoden 1541 ruotsalaisen messun mukainen; sitä vastoin Westhin ja Kangasalan Missalen ehtoollisen asettusanat pohjautuvat aiempien painosten mukaiseen Olavus Petrin messuun. Westhin ja B 28:n matalamessukaavasta Pirinen toteaa, että se on käännetty näihin Olavus Petrin käsikirjasta jo ennen Agricolaa mutta se tuskin edustaa suo-

Kirjallisuutta

malaisen ehtoollismessun vanhinta perinnettä.

Vuoden 1522 *Manuale Aboensen* syrjäytti 1529 ilmestynyt *Olavus Petrin* ruotsalainen käsikirja, josta 1537 julkaisiin lähes muuttamaton ja 1541 huomattavasti muutettu painos. Suomalaisen käsikirjan vanhinta kantaa ennen *Agricolaa* edustavat *Westhin* ja *B 28:n* tekstit. Varhaisempi tutkimus on selittänyt ne vuoden 1541 ruotsalaisesta käsikirjasta käännetyiksi, mutta *Pirinen* toteaa tekstivertailujen perusteella, että käsikirjan suomennos on alun perin tehty v:n 1537 ruotsalaisen painoksen tai ehkä jo ensi painoksen mukaan.

Pirisen kuvaus liturgisen kirjallisuuden synnystä vastaa myös kysymykseen esiagricolalaisten tekstien olemassaolosta. Katekeettisissa teksteissä on raamattuhumanismin piirteitä, jotka eivät ole peräisin Lutherin katekismuksesta; tämä viittaa *Pirisen* mukaan siihen, että *Agricolalla* on ollut käytössään varhempia suomenkielisiä tekstejä. Messun teksteistä asetussanat palautuvat vuoden 1541 painosta varhaisempaan ruotsalaiseen messuun. Tämä tukee *Paavali Juustenin* ajoitusta, jonka mukaan kulttireformi toteutettiin Suomessa 1537–38. Käsikirjan tekstit ovat messun tekstejä nuorempia, mutta niissä on vuoden 1541 ruotsalaista käsikirjaa varhaisempaa ainesta. Esiagricolalaisten tekstien kääntäjiksi *Pirinen* arvelee tuomiokirkkopapistoa, koska kulttireformi ilmeisesti tapahtui piispan johdolla. Todennäköisin kandidaatti olisi ennen *Agricolaa* Saksasta palannut koulumestari *Thomas Keijoi*, mahdollinen myös arkkiteini *Pietari Sild*.

Osmo Ikola käsittelee artikkelissaan *Agricolan äidinkieli* (s. 25–68) aihetta, joka on askarruttanut tutkijoita jo toistasataa vuotta: oliko *Agricolan äidinkieli* suomi vai ruotsi. Tarkastelussa on otettu huomioon niin kielen- kuin historiantutkimuksen näkökulmat, ja johdannossa on kerrattu eri tutkijoiden asiasta esittämät kannanotot (s. 25–28). *Agricolan äidinkielen ongelmaa* ovat perusteelli-

simmin käsitelleet *Heikki Ojansuu* ja *Martti Rapola*. *Ojansuu*, joka oli ensin (1909) *Agricolan ruotsalaisuuden* kannalla, esitti myöhemmin (1918) useita todisteita tämän suomalaisuuden puolesta; näitä todisteita *Rapola* täydensi lähinnä kaakkoishämäläisellä murreaineistolla. Silti ongelma on edelleen ajankohtainen: *Ikola* mainitsee suomen kirjakielen perustajan äidinkielestä esitetyn eräviä mielipiteitä vielä 1984 *Pernajassa* pidetyillä *Agricola-päivillä*.

Pohdittaessa kysymystä *Agricolan äidinkielestä* on *Ikolan* mukaan otettava huomioon *Agricolan* syntyperä ja *Pernajan* kieliolot, *Agricolan* kielenkäyttö sekä tämän teoksista saatavat vihjeet. *Pernajan* 1500-luvun aikaisia kielioloja on perusteellisesti selvittänyt *Kurt Antell* *Pernajan pitäjän historiassaan* (1965), ja *Antellin* päätelmiin ovat yhtyneet mm. *Martti Rapola* ja *Kauko Pirinen*. Näiden tutkijoiden esittämien todisteiden perusteella *Ikola* pitää todennäköisenä, että *Pernajan* keskusseutu oli *Agricolan* lapsuudessa valtaosin ruotsinkielinen, joskin eri puolilta ruotsalaisaluetta on tietoja myös suomenkielisistä asukkaista. *Agricolan* kieltä *Ikola* tarkastelee murrepohjan, kielivirheiden sekä yleisen kielenkäytön valossa. *Ojansuun* ja *Rapolan* esittelemistä *Pernajan* murteeseen viitavista kaakkoishämäläisyyksistä *Ikola* katsoo jotkin kyseenalaisiksi (s. 38–39); kiistattomampia todisteita ovat eräät sanaston piirteet (s. 39–42) sekä *e-nominien* diftongilliset vokaalivartalot. Yhtenä kaakkoishämäläisyytenä *Ikola Rapolaa* seuraten esittää adverbien *parahuten* 'parhaiten' (s. 42); muodon voisi nähdäkseni tulkita myös ominaisuuden nimen illatiiviksi, semminkin kun kyseessä on konneksio *parahuten pein* (vrt. *Juhana III:n* kirje 1584 *hywyden pein*) ja *parhaiten*-adverbien vastineet ovat vanhassa kirjasuomessa *parhain*, *parahin*-tyyppisiä. Sitä paitsi *Agricolalla* on nominatiivi *parahus* (I:298), ja asun *parhaudesta* olen tavannut *Kaarle XI:n* elämäkerran suomennoksesta (1697 F2a). *Agricolan ei-diftongisia e-nomi-*

nien vokaalivartaloita (esim. *puhein pro puheeni*), jotka jo Ojansuu selitti itäuusmaalaisiksi, Ikola tarkastelee perusteellisesti. Koska ilmiöstä on yli 50 varmaa esimerkkiä jakautuneina eri teoksiin, kyseessä ei ole sattuma. Diftongiedustus on murteissa suppea-alainen, ja Agricola on vanhimman kirjakielen edustajista ainoa diftongityypin viljelijä. Ikola toteaa murrepiirteen lähteeksi Pernajan lähistön kaakkoishämäläiset murteet, joissa tyyppi esiintyy nykyäänkin. Mainittakoon, että 1600-luvun saarnakirjallisuudesta on omiin silmiini osunut vain yksinäinen *ei*-diftongitapaus *HERran nuhteisa* (Inkerinmaan Hevaan pitäjän kirkkoherran Andreas Kexleruksen saarna 1679).

Agricolan kielivirheistä ovat tarkasteltavina vierasperäisyydet, kieltosanan taipumattomuus ja kieltosanan yhteydessä esiintyvät verbin persoonamuodot, objektivirheet sekä ortografian puutteet. Ikola toteaa, että useat Agricolan kielen muukalaisuudet (s. 46–47) esiintyvät myös muilla vanhoilla kirjoittajilla ja perustuvat vieraiden tekstien vaikutukseen. Kieltosanan taipumattomuuden Ojansuu (1918) katsoi perustuvan Agricolan kotimurteeseen, ja Ikola on tarkistanut asian Lauseopin arkiston murreaineistosta. Ilmiö ei lounaismurteissa ole kovinkaan harvinainen, eikä sen esiintyminen Agricolalla ole odottamatonta, koska hän rakensi kirjakielen ennen kaikkea Turun seudun murteen varaan. Kieltosanaan liittyvät verbin persoonamuodot Ikola katsoo murrepohjaisiksi – toisin kuin Ojansuu, joka piti niitä käännostekniikasta johtuvina. Ikola viittaa Savijärven väitöskirjan (1977) tietoon Pernajan lähistön murteissa esiintyvistä *ei tulevat* -tyypistä ja toteaa, että Agricola on yleistänyt kotimurteensa mon. 3. persoonassa käyttämän kieltoilmaustyyppin myös muihin persooniin.

Ojansuu piti ensin Agricolan objektivirheitä todisteina tämän ruotsalaisuudesta, mutta totesi myöhemmin virheet harvalukuisiksi. Karsittuaan Ojansuun objektivirheiden luettelosta tulkinnan-

varaiset tapaukset (s. 51–52) Ikola tarkastelee yksitellen eräitä Agricolan objektinkäytön erikoisuuksia. Imperatiivin 1. tai 2. persoonan *n*-sijainen objekti samoin kuin kieltolauseiden akkusatiiviobjekti ovat Agricolalla sporadisia, ja Ikola viittaa tässä apulaisten ja kirjapainon mahdolliseen osuuteen. Irresultatiivi-verbien akkusatiiviobjektejakaan Ikola ei pidä todisteina puutteellisesta kielitaidosta, koska vanhan kirjasuomen käytäntö on monessa tapauksessa ollut toinen kuin nykysuomen kanta. Jos objektisuhteiden horjuvuus johtuisi kirjoittajan heikosta kielitaidosta, olisi myös yhtä paljon päinvastaisia virheitä, ts. partitiivia akkusatiivin asemesta, Ikola huomauttaa. Tällaisia virheitä taas ei ole juuri nimeksikään, sillä pronominiobjektien partitiivi selittyy toisin (vrt. Ikolan artikkeliin »Päästä meitä pahasta», *Sananjalka* 8, 1966).

Agricolan kielenkäytön yleisilmettä Ikola tarkastelee sekä omien havaintojensa että toisten esittämien kannanottojen valossa. Vertailukohtenaan saksa-laissyntyisen ja viron kieltä puutteellisesti hallinneen Georg Müllerin 1600-luvun alussa kirjoittamat virolaiset saarnat Ikola toteaa, että Müllerin viro ja Agricolan suomi eroavat toisistaan »kuin yö ja päivä» (s. 57). Hän viittaa Ojansuun mainintoihin Agricolan kielen idiomaattisuudesta ja tämän merisanaston kehityksestä, K. B. Wiklundin tutkimuksiin Agricolan possessiivisuffiksillisten muotojen astevaihtelusta (s. 57) sekä eri arvioihin Agricolan sanavaraston laajuudesta ja katsoo mainitut seikat todisteiksi syvällisestä ja monipuolisesta suomen taidosta. Agricolan suomalaisuuden puolesta puhuu myös se yleinen näkökohta, että uskonpuhdistajat ovat kaikissa maissa kääntäneet raamattua omalle kielelleen. Sitä paitsi Ikola on löytänyt Agricolan teoksista useita ilmauksia, joista hän päättelee tämän laskeneen itsensä suomenkieliseen kansaan kuuluvaksi (s. 59–60).

Artikkelin loppukatsauksessa kirjoittaja esittää tarkastelustaan synteesin. Ag-

Kirjallisuutta

ricolan suomenkielisyyttä osoittavat 1) hänen kielensä pernjalaiset murrepiirteet, 2) kielen rikkaus, 3) se, että Agricola ryhtyi kääntämään raamattua suomeksi ja 4) eräät teoksissa esiintyvät sanonnat. Ruotsalaisuuden puolesta taas puhuvat 1) Agricolan lapsuusajan Pernajan ruotsalaisuus, 2) Agricolan säilyneiden ruotsinkielisten kirjeiden hyvä kieliasu ja 3) hänen teostensa kielivirheet. Ikola toteaa, että Agricolan on kasvu-ympäristönsä vuoksi täytynyt oppia ruotsin kieli jo lapsuudessaan. Toisaalta täydellinen suomen hallinta ja kielen murrepohja osoittavat, että hän oppi myös suomen kielen Pernajassa; sitä paitsi seudulla oli todistettavasti 1500-luvulla suomalaistakin asutusta. Esittämänsä perusteella Ikola pitää todennäköisenä, että Agricola on jo lapsena ollut kaksikielinen. Myös perusteellinen suomen taito sekä teoksista saatavat vihjeet viittaavat Ikolan mielestä siihen, että Agricolan kotikieli on ollut suomi.

Ilkka Savijärven artikkeli Agricolan kieltolause (s. 69–93) pohjautuu hänen väitöskirjaansa Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi (1977), mutta tekijä sanoo laajentaneensa näkökulmaa morfologiasta syntaksin suuntaan (uutta syntaktista antia on mm. selvitys kieltolauseen rakenteesta, s. 71–74) ja täsmentäneensä aiempia kannanottojaan. Savijärvi viittaa johdannossa Arvid Genetzin, Heikki Ojansuun ja Martti Rapolan tutkimuksiin ja toteaa, että näiden esittämät havainnot eivät perustu tekstien yksityiskohtaiseen analyysiin eivätkä anna kokonaiskuvaa Agricolan kieltolauseista.

Artikkelissa ovat tarkasteltavina Agricolan kieltolauseen rakenne, kieltoverbin (in)kongruenssi ja kieltoverbiin liittyvät verbin persoonamuodot. Kieltoverbi on suomessa normaalisti pääverbinsä edellä, ja Agricolan kieltolauseet noudattavat yleensä tätä sääntöä; ns. sananegaation Savijärvi katsoo perustuvan vieraiden kielten malliin. Tilastoimensa 500 kieltolauseen pohjalta Savijärvi on laskenut, että 78 % Agricolan kieltolauseista alkaa

kieltoverbillä ja että eri teokset ovat samalla linjalla; niinpä kyseinen lause-tyyppi on kuulunut suomen varhaisen kirjakielen piirteisiin. Agricolan lauserakenne kuvastuu yhä nykyraamatusta, jossa kyseistä tyyppiä on 58 % (sitä vastoin vain 19 % 1980-luvun asia-artikkeleissa). Yhtä yleistä kieltosanan alkuasemaisuus on nykyisissä lounaismurteissa, minkä lisäksi verbiloppuisten kieltolauseiden osuus on runsaat 30 % niin Agricolalla kuin lounaismurteissa. Savijärvi toteaa Agricolan kieltolauseet lounaismurteiden mukaisiksi, joskin kieltosanan alkuasemaisuus on yleistä myös Agricolan käännosten pohjateksteissä.

Kieltoverbin mon. 3. persoonan asu on Agricolalla *eivät* tai *evät*. Jälkimmäinen asu esiintyy myös joissakin 1500-luvun käsikirjoituksissa mutta ei myöhemmässä kirjasuomessa. Savijärvi toteaa *evät*-muodon yleistyvän Psalttarista lähtien, ts. siinä vaiheessa, kun on arveltu »apulaisten» osuuden suomennostyössä alkaneen (Paavali Juusten ja hänen oppilaansa psalmien suomentajina).

Kieltoverbin inkongruenssin osalta Savijärvi katsoo useiden aspektien jääneen aiemmissä tutkimuksissa selvittämättä: 1) kongruenssin ja inkongruenssin suhde käännoistyön eri vaiheissa, 2) inkongruenssin määrä eri persoonissa, 3) kongruentin ja inkongruentin kieltosanan ehdot ja 4) inkongruenssin malli (murrepohja vai vieraat kielet). Kongruenssin ja inkongruenssin suhdetta Savijärvi on selvittänyt tilastoimalla yks. ja mon. 1. ja 2. sekä mon. 3. persoonan kieltomuodot (liki 2700 kieltolauseetta); Agricolan teokset on jaettu viiteen osaan siten, että UT:n alku- ja loppuosa edustavat eri vaiheita (taulukko 1). Koko aineistossa kongruenssin ja inkongruenssin suhde on 6 : 4, sitä vastoin UT:n loppuosassa päinvastainen, 4 : 6. Savijärvi toteaa kieltoverbin kongruenssin jakavan Agricolan UT:n kahteen osaan painatusvaiheiden mukaisesti.

Selvittääkseen muiden kielenpiirteiden vaikutusta kieltoverbin taivutukseen Savijärvi on jakanut kieltolauseet

kolmeen ryhmään: pelkkä kieltosana, kieltosanan + konjunktion tai adverbien muodostamat sandhiyhtymät (*jollei, miksei* ym.) ja kieltosana + liitepartikkeli (*eikä, eikö, eipä*). Hän toteaa yksin esiintyvän kieltosanan kongruoivan subjektin kanssa muissa paitsi mon. 3. persoonassa, kun taas sandhiyhtymissä kieltosana on yleisesti inkongruentti (83 %), etenkin monikossa. Sekä yksin esiintyvän kieltosanan että sandhiyhtymien osalta UT:n alku- ja loppuosa ovat kongruenssitapauksissa samoilla linjoilla. Liitepartikkeleilla *-kä* ja *-kö* ei juuri ole vaikutusta kieltoverbin taivutukseen; sitä vastoin *pä*-liitteinen kieltoverbi on miltei säännöllisesti inkongruentti *eipä*.

Savijärvi on tarkastellut Agricolan *eipä*-variantteja (yli 400 esiintymää) eri käännöksissä ja todennut Agricolan omaksuneen kyseisen kieltosanan Rukouskirjan ilmestymisen jälkeen UT:n viimeistelyvaiheessa. UT:n loppuosan runsas inkongruenssi perustuukin *eipä*-sanan käyttöön ja vain siihen! Koska *eipä*-sanaa on runsaasti juuri niissä teoksissa, joiden yhtenä pohjatekstinä on ollut ruotsalainen raamatunkäännös, Savijärvi on hakenut selitystä ruotsista. Muinaisruotsin kieltopartikkeli *ey* ~ *ej* vaihtui 1500-luvun alkupuolella suffiksilliseen kieltosanaan *icke*, joka pääsi Olaus Petrin UT:n käännökseen. Savijärvi pitää mahdollisena, että ruotsalaisessa UT:ssa toteutettu muutos *ej* → *icke* on vaikuttanut Agricolan käännökseen UT:n viimeistelyvaiheessa: pelkkä kieltosana korvautui partikkeleihin rinnastuvalla *eipä*-sanalla. Selitys on artikkelin uutta antia, sillä väitöskirjassaan Savijärvi katsoi UT:n loppuosan runsaan inkongruenssin heijastavan Agricolan käännöstyön varhaisvaiheita. Olen itse pohtinut syytä Agricolan runsaaseen *eipä*-edustukseen vertaillen Agricolan ja 1600-luvun saarnakirjailijoiden *pA*-liitteen käyttöä. Ajatus ruotsin *icke*-partikkelin vaikutuksesta tuntuu mahdolliselta, semminkin kun *pA*-tapaukset ovat 1600-luvun saarnoissa aivan marginaalisia. Toisaalta Agricolalla on toista sataa

muuta *pA*-liitteistä muotoa (*minepe, henpe, sepe, wielepe* jne.), ja nämäkin ilmestyvät hänen teoksiinsa samoihin aikoihin kuin *eipä*-tapaukset; teosten I osassa on vain 4 *pA*-tapausta, sitä vastoin seuraavissa osissa yli 500. Olen epäillyt tässä latinan vaikutusta, mutta asiaa tarkemmin tutkimatta en voi sanoa mitään varmaa. Olisi verrattava Agricolan raamatuntekstien *pA*-tapauksia Vulgatan ja Erasmusuksen UT:n latinannoksen vastaviin kohtiin.

Epäsäännöllisiä kieltomuotoja, joissa pääverbi on persoonapäätteinen, on Agricolan kieltolauseissa vain pari prosenttia. Kieltoverbi on tällöin yleensä taipumaton, ja lauseille on ominaista hypotaktinen sanajärjestys: kieltoverbi lauseen alussa, pääverbi lopussa. Yksi syy epäsäännöllisiin kieltomuotoihin onkin Savijärven mukaan se, että kääntäjä on lauseen loppuun päästyään unohtanut negaation vaatiman pääverbin muodon. Mon. 3. persoonan *t*-loppuiset konditionaalien kieltomuodot, joita esiintyy muillakin kuin Agricolalla, voivat olla yks. 3. persoonan analogiaa: jos *hän tulisi* – *hän ei tulisi*, niin myös *he tulisit* – *he ei tulisit*. Perfektimuotojen yks. 1. persoonan *n*-loppuiset apuverbit (*En olen mös* – *pitenyt* ym.) taas selittyvät loppukahdennuksen merkintävaikeudesta: kääntäjä ei ole pystynyt pitämään erillään yks. 1. persoonan myöntömuodon loppu-*n:n* ja kieltomuodon loppu-*k:n* edustajia, vaan on merkinnyt loppu-*k:n* jatkajaa *n:llä* äänneympäristöstä riippumatta. Yks. 1. persoonan *n*-loppuinen apuverbi on sitten laukaissut muitakin päätteellisiä kieltomuotoja. Savijärvi viittaa myös muotojen mahdolliseen murrepohjaan: etelä- ja kaakkoishämäläisten murteiden *ei tulevat* -tyyppi on voinut olla Agricolalle tuttu kotimurteesta, joskin Agricola liittää persoonapäätteen muihinkin kuin mon. 3. persoonan muotoihin. Epäsäännöllisten kieltomuotojen todistusvoima esim. Agricolan äidinkieltä määritettäessä on Savijärven mukaan vähäinen.

Osmo Nikkilä aloittaa artikkelinsa Agricolan kieli ja teokset loppuheiton valossa (s. 94–110) toteamalla, että loppuheittoisuus ei ole Agricolalla niin epäjohdonmukaista kuin aiempi tutkimus on antanut aiheetta olettaa, jos lähökohdaksi otetaan Agricolan tekstit eikä nykyisiä lounaismurteita. Agricolan loppuheiton yleispiirteet ovat seuraavat. 1) Loppuheiton määrä riippuu muotoryhmästä, ääritapauksina lähes loppuheittottomat nominatiivi ja translatiivi ja melkein säännöllisesti loppuheittoiset 3. persoonan ja yks. 2. persoonan omistusliitteet. 2) Muotoryhmien sisäiset erot perustuvat kategoriakohtaisuuteen tai leksikaalisiin seikkoihin. 3) Eri teosten, jopa saman teoksen osien välillä, on eroa loppuheiton määrässä ja laadussa.

Nikkilä on valinnut tarkasteltavakseen *A*-loppuiset paikallissijat sekä *i*:n loppuheittotapauksista yks. 1. persoonan omistusliitteen, konditionaalimuodot ja *sti*-partikkelit. Esityksen pohjana ovat hänen aiemmat tutkimuksensa, Mikael Agricolan teosten paikallissijojen loppuheitto (1980) ja väitöskirja *Apokope und altes Schriftfinnisch. Zur Geschichte der i-Apokope des Finnischen* (1985). Paikallissijojen loppuheitossa vallitsee hierarkia: loppuheittoa on enemmän sisäisissä sijoissa kuin ulkoisissa (esim. inessiivi 46 %, adessiivi 8 %). Lisäksi loppuheitto on huomattavasti yleisempää monitavuisissa kuin kaksitavuisissa muodoissa (esim. monitavuiset inessiivit 56 %, kaksitavuiset 2 %). Eräissä yksittäisissä sanoissa loppuvokaali on lähes aina säilynyt; tällaisia ovat persoonapronominien ja *kaikki*-pronominin inessiivi- ja elatiivimuodot sekä *alusta*, *kuolluista* -esiintymät. Viimeksi mainittuja Nikkilä pitää keskiajan kirkkokielen traditiona, josta ei ole haluttu poiketa. Paikallissijojen loppuheitto lisääntyy Agricolan myöhemmissä teoksissa; silmäänpistävä piirre on Nikkilän mukaan se, että sekä Rukouskirjan että UT:n alkuosa on huomattavasti loppuheittoisempi kuin kyseisten teosten loppuosa. Nikkilä ei tässä yhteydessä kommentoi kyseisen

eron syitä; sitä vastoin hän käsittelee asiaa paljonkin aiemmassa tutkimuksessa (1980: 71–75).

Yks. 1. persoonan omistusliitteen loppuheitto riippuu siitä muodosta, johon kyseinen suffiksi liittyy: yks. nominatiivissa katoprosentti on 96, muissa tapauksissa 20. UT:n alku- ja loppuosa eroavat toisistaan samaan tapaan kuin paikallissijojen osalta: loppuosa on selvästi loppuheittottomampi kuin alku, ja UT:n loppuosasta lähtien ero yks. nominatiivin ja muiden sijamuotojen loppuheitossa käy vielä selymmäksi. Vertaillen tekstejä, jotka esiintyvät Rukouskirjassa ja UT:n alkuosassa ja jotka Agricola on julkaissut uudelleen muissa teoksissa, Nikkilä on havainnut, että yks. nominatiivi on yleensä säilyttänyt loppuheittoisen asunsa, kun taas muihin muotoihin on usein lisätty loppuvokaali. Sama jakauma – loppuheittomain yks. nominatiivi ja säilynyt loppuvokaali muissa sijoissa – käy ilmi useista sellaisista teksteistä, joita tiedetään käytetyn jo keskiajalla. Kun Agricola UT:n jälki-osasta lähtien mukautui vallitsevaan käytäntöön, Nikkilä arvelee hänen tehneen sen tietoisesti, ehkä saatuaan moitteita liian »vapaasta» kielenkäytöstä.

Konditionaalin loppuheittotapauksille on Agricolan kielessä ominaista, että loppuvokaali on kadonnut myöntömuodoista, mutta yleensä säilynyt kieltömuodoissa; tosin kieltömuotojen loppuheittoisuus lisääntyy myöhemmissä teoksissa. Eniten myöntömuotojen säilymistapauksia on Rukouskirjassa ja Psaltnarissa, ja Psaltnarin säilymämuodot esiintyvät yhtä lukuun ottamatta sellaisissa psalmeissa, joista Rukouskirjassa ei vielä ole käännoästä. Nikkilä toteaa, että tämä on ainoa kerta, jolloin kyseisten psalmikäännoästen välillä voi havaita eroa.

Nykykielen *sti*-adverbien vastineina on Agricolan kielessä neljä suffiksia: *-stA*, *-sti*, loppuheittomain *-st* (15,8 %) ja *-ste*. Nikkilä esittelee eri suffiksien esiintymisehdot (s. 106–107) ja toteaa loppuheiton vähäiseksi kaikissa ryhmissä. Suffikseista *-stA* on ennen kaikkea *ise*-adjek-

tiivien johdin, eikä Agricola liitä tällaisiin adjektiivihin koskaan *-sti-*suffiksia. Vertailun vuoksi Nikkilä on esittänyt teoksittaiset loppuheittoprosentit *ise-*kantaisista adverbeista sekä monitavuisista elatiivimuodoista (s. 108). UT:n alku- ja loppuosan välillä ilmenee sama ero kuin aiemmissa loppuheittotapauksissa (loppuosa huomattavasti loppuheittottomampi). Erikoisesti huomiota herättää Rukouskirjan vähäinen loppuheittoisuus (adverbeissa vain 3 %). Tämän Nikkilä selittää keskiajan kirkkielen heijastukseksi: samat loppuvokaalinsa säilyttäneet *stA-*adverbit toistuvat rukouksissa, joiden lähteeksi on osoitettu Missale Aboense.

Esko Koivusalon ja Helena Sunin artikkelin otsikko *Autuahus taiuahisa* (s. 111–132) kuvaa osuvasti käsiteltävää aihetta: jälkitavujen vokaalienvälisen *h:n* nykykielestä poikkeavia säilymätapauksia Agricolan kielessä. Tarkoituksena on osoittaa teoksittaiset ja muotoryhmittäiset erot ja selvittää, kuvastavatko *h:*lliset muodot Agricolan kotimurteen kantaa vai kirkollisen kielen traditiota. Tutkijat toteavat, että työtä on helpottanut Agricolan tuotannosta valmistettu ATK-tiedosto samoin kuin Index Agricolaensis.

Tarkastelun pohjana olevista säilymätapauksista esitetään teoksittainen ja muotoryhmittäinen jakauma (taulukko 1). Tapauksia on 2767, ja edusteilla ovat *e-*nominat, akt. 2. partisiippi, *s-*nominat, ominaisuudennimet, *hinen-*nominat, illatiivi, passiivi ja imperatiivi. Säilymätapausten prosenttiosuus teosten/osien saannäärästä käy ilmi kahdesta kuvasta, joista ensimmäisessä (kuva 1A) Agricolan teoksia kuvaavat pylväät ovat ilmes-tymisjärjestyksessä, toisessa (kuva 1B) taas todennäköisessä syntyjärjestyksessä (tällöin Rukouskirja sijoittuu UT:n, Käsikirjan ja Messun jälkeen). Yleisesti käytettyjen perusteiden mukaisesti sekä Rukouskirja että UT on jaettu kahtia. Kuvan 1A perusteella *h:n* merkitseminen vaikuttaa epäjohdonmukaiselta; sitä vastoin kuvassa 1B vaihtelu supistuu yhteen käänteeseen. Kirjoittajat kuvaavat Agri-

colan noudattaman linjan seuraavasti. Kirjallisen työnsä alkuvaiheessa (UT:n alkuosa) Agricola tukeutui kielimuotoon, josta *h* oli yleisesti kadonnut; tämä oli ilmeisesti Turun seudun murre. UT:n käännöksen edistyessä hän alkoi suosia *h:*llisiä muotoja, ja Rukouskirja on tällä linjalla. Sitten seurasi käänne: Agricola palasi UT:n alkuosan kannalle, veipä *h:*ttomuuden myöhemmin vielä pidemmälle. Syynä tähän voisi kirjoittajien mielestä olla joko se, että UT:n *h:*ttomat muodot hyväksyttiin tai se, että Rukouskirjaa arvosteltiin juuri *h-*muotojen vuoksi.

Agricolan *h:*llisten ja *h:*ttomien muotojen vaihtelua on tarkasteltu myös muotoryhmittäin (s. 121–127). *e-*nominien yhteydessä kirjoittajat tarkastelevat myös metateesiedustusta, koska Agricolan metateesimuotojen on katsottu olevan peräisin lounaismurteista ja niin ollen kuvastavan hänen kielensä lounaismurteisen elementin vahvuutta. Metateesin osuus vaihtelee sanoittain, ja kirjoittajat esittävät varovaisesti teorian, että metateesi on sitä tavallisempi, mitä kirkollisempi sana on. Jos sana on käytössä sekä arkipuheessa että kirkkokielessä, Agricolan kotiympäristössä oppima muoto on pitänyt paremmin puoliaan. Sellaisissa *e-*nomineissa, joissa ei ole metateesimahdollisuutta, *h:*llisuus on reliktiinomaista, joskin säilymätapauksia on pientaajuisissakin sanoissa. Kyseiset sanat ovat valtaosin maaseutukulttuurin jokapäiväisiä ilmauksia ja selittyvät kirjoittajien mukaan Agricolan kotimurteesta, jossa *h:n* kato ei vielä ollut täysin vallitseva 1500-luvun puolivälissä. Akt. 2. partisiipin, *s-*nominien, ominaisuudennimien ja *hinen-*johdosten *h-*edustus selitetään kirkollisen kielen traditioksi; tähän viittaa sekin, että esiintymät keskittyvät suurelta osin Rukouskirjaan. Illatiivin säilymätapausten osalta kirjoittajat viittaavat toisaalta kaakkoishämäläisten murteiden omistusliitteisten illatiivien, toisaalta tradition *h:*llisuuteen (esim. käsikirjoitusten *h-*tapaukset). Psalttarin runsas *h-*edustus voi osin selit-

Kirjallisuutta

tyä siitä, että käänöksessä avustanut Juustenin koulukunta on suosinut Viipurin murteen *h*:llisiä muotoja. Sekä passiivin että imperatiivin *h*:llisten muotojen kirjoittajat toteavat heijastavan kirjallista traditiota; tässä he viittaavat Eeva Lindénin tutkimuksiin (Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria I, 1942).

Artikkelinsa loppukatsauksessa Koivusalo ja Suni pohtivat, mistä esiagricolalaisten tekstien *h*:llisuus selittyy (keski-ajan kirkollinen traditio vai 1530-luvun Turun »maallinen» puhetapa) ja miten Agricola on UT:n alkuosassa päätenyt *h*:ttomiin muotoihin; UT:n alku- ja loppuosan erilainen *h*-edustus ei kirjoittajien mielestä voi olla sattumaa. Alkuosan *h*:ttomien muotojen esikuvaksi he arvelevat turkulaista puhetapaa: Agricola tuskin olisi valinnut kotimurteensa *h*:tonta edustusta, jos sekä kirkollinen traditio että Turun murre olisivat olleet *h*:n kannalla. Niinpä esiagricolalaisten tekstien *h*:llisuus ei voi heijastaa turkulaista puhetapaa, jonka jo 1530-luvulla täytyi olla samalla kannalla kuin Agricolan kirjallisen toiminnan alkuvaiheessa 1540-luvulla. Esiagricolalaisten tekstien *h*-tapaukset edustavat kirkollisen kielen suullista traditiota ja 1530-lukua varhaisempaa kehitysvaihetta. Sen, että Agricola ei UT:n alkuosassa noudattanut traditiota, kirjoittajat selittävät sillä, että Agricola aloitti kääntämisen jo Wittenbergissä ja pyrki Lutherin kansankielisyyslinjan mukaisesti kirjoittamaan niin kuin Turun seudulla puhutaan. Myöhemmin Turussa häneen vaikutti kirkkokielen suullinen traditio ja toisten konservatiivisempi käännöstyö, ja hän muutti kantaansa.

Silva Kiurun artikkelin Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä (s. 133–179) pääaiheena ovat deverbaaliset *mUs*-johdokset ja niiden suhde *minen*-johdoksiin, mutta artikkelissa esitellään myös Agricolan muita johdostyyppisiä. Kiuru on kiinnittänyt huomiota *mUs*-loppuisten muotojen runsauteen vanhassa kirjasuomessa: Henrik Florinuksen Nomen-

claturan (1678) 4500 suomenkielisen sanavastineen joukossa on n. 150 deverbaalista *mUs*-johdosta, ja laajassa Nykysuomen sanakirjassa niitä on vain hiukan enemmän (n. 170). Selvittääkseen, mihin *mUs*-muotojen suosio perustuu, Kiuru on poiminut Agricolan ja Sorolaisen teoksista kaikki *mUs*- ja *minen*-johdokset.

Agricolan teosten 243 *mUs*-johdoksen esiintymät jakautuvat seuraavasti: 216 nominatiivia, 15 *mUkse*-vartaloista ja 12 konsonanttivartaloista muotoa. Kiuru toteaa, että sijajakauma on sikäli outo, että vokaalivartaloisia sijoja on huomattavasti odotettua vähemmän. Agricolan *mUs*-nominatiivit frekvenssitietoineen on esitelty kantaverbin tavuluvun mukaisina ryhminä (s. 135–136). Yleensä Agricolan *mUs*-muodot ovat puhtaita teon-nimiä, joskin osin nomen acti -funktioisia tai leksikaalistuneita (*asumus* 'asuinpaikka', *perimys* 'perintö(osa)', *cwlemus* 'kuuloaisti', *rvpemus* 'tuntoaisti'). Obliikvisijojen tarkastelun yhteydessä (s. 140–161) Kiuru esittelee myös kunkin johdoksen nominatiiviesiintymät sekä samasta kannasta muodostetut rinnakkaisjohdokset; suurtaajuisimmista verbikannoista on taulukot, joihin on merkitty *mUs*-, *mUkse*- ja *mUstA*-esiintymien ohella kyseisen verbikannan *minen*-, *mise*- ja *mistA*-johtimiset esiintymät sekä mahdolliset muut johdokset. Tarkastelun yhteydessä johdoksista esitetään runsaasti autenttisia lause-esimerkkejä sekä viittauksia Agricolan teoksiin. Johdosten merkitystä on tarpeen mukaan selvennetty siteeraamalla 1642-vuoden Raamattua ja Agricolan latinan- ja saksankielisiä lähdetekstejä. Esiteltyjen johdosten muotojakaumalle on tyypillistä toisaalta *mUs*-nominatiivin ja *mise*-vartaloisten muotojen runsaus, toisaalta *mUkse*-muotojen ja *minen*-nominatiivin harvalukuisuus. Eri johdostyyppien merkityksen eriytymättömyys kuvastuu sellaisista synonyymisista rinnakkaisjohdoksista kuin *kuulemus*, *kuulemise*-, *kuulo*; *olemus*, *oleminen*, *olema*, *olento*; *näkymys*, *näkymise*-, *näky*, *näkö*. Kiuru

kommentoi myös eri johdostyyppien yleisyyttä, teonnimien ja ominaisuudennimien suhteita sekä eräitä johto-opillisia erikoisuuksia.

Jaksossa Erikoistapauksia (s. 161–168) Kiuru tarkastelee joitakin *mUs*-johdosten taivutuksessa havaitsemiaan erikoispiirteitä, kuten ominaisuudennimien taivuttamista teonnimien tapaan (Agricolalla on Kiurun mukaan 210 *onnettomuxen*-tyyppistä esiintymää) ja päinvastoin (esim. *ioomuus*, *Jopumutta*). Perusteellisemmin on tarkasteltu kahta ongelmatapausta, Rukouskirjan omistusliitteistä johdosta *hawaitzemuttan* (Ps. 35:15) sekä ehtoollisen asetussanoissa seitsemän kertaa esiintyvää asua *andexiandamuxi*. Edellisestä Kiuru toteaa, että VKS:n sanakirja on tulkinnut sen ominaisuudennimeksi (hakusana *havaitsemuus*) ja että johdos *havaitsemattomuus* esiintyy vasta Jusleniuksen sanakirjassa 1745. Esittämättä lopullista tulkintaa oudolle asulle Kiuru toteaa muodon mahdollisesti virheelliseksi. Kieltämättä muoto on johto-opillisesti virheellinen, joskin sen virheellisyys on helppo ymmärtää. Juuri karitiiviadjektiveissa ja niiden ominaisuudennimijohdoksissa Agricolalla on johto-opillista horjuntaa, esimerkkeinä vaikkapa ominaisuudennimijohtimen liittäminen abessiivin tunnuksen tai *mA*-tunnuksen esiintyminen nominipohjaisessakin johdoksessa: *häpiemetytys* 'häpeämättömyys', *cunniattuttan* 'kunniattomuuttani'; *cunniamattudhesa* 'kunniattomuudessa'. Sitä paitsi karitiivijohdoksissa on virheitä 1600-luvunkin saarnateksteissä, syynä ilmeisesti *mA*-tunnuksen ja karitiivijohtimen vokaalivartalon *mA*-aineksen sekoittuminen. Jos *hawaitzemuttan* on ominaisuudennimen partitiivi, sen »oikeaoppinen» asu olisi Agricolan muiden tapausten perusteella *havaitsemattuuttan* (nom. *havaitsemattuus*). Abessiivin tunnus on voinut »unohtua» näin pitkän johdoksen taivutuksessa, semminkin kun partitiivimuodossa on vartalon *t:n* ja sijapäätteen *t:n* muodostama geminaatta.

Agricolan käyttämä *andexiandamuxi*-

muoto esiintyy myös käsikirjoituksissa (Westh ja codex B 28), mikä Kiurun mukaan osoittaa muodon faktisuuden 1500-luvun suomessa. Yleisemmin Agricola käyttää asua *andexiandamisexi*, sitä vastoin *anteeksiantamukseksi*-tyyppisen esiintymän Kiuru on löytänyt vain Kangasalan Missalen asetussanoista. Oudon translatiivimuodon Kiuru on selittänyt mahdolliseksi sekaantumiseksi ominaisuudennimien paradigmaan, ääntöasuna *antamuuksi*, ja hän viittaa sellaisiin Agricolalla esiintyviin tapauksiin kuin *syndynyxi* 'syntyneeksi', *häueistyxi* 'häväistykseksi' ja *raateluxi* pro odotuksenmukainen *raateluxexi* (s. 166–167). Tarkastellessaan myöhemmin *mUs*-johdosten historiaa (s. 172–173) Kiuru toteaa, että niiden analogiamallina ilmeisesti olivat ominaisuudennimet ja että aiempi taivutusvartalo olisi ollut *antamuu*-tyyppinen. Tämän morfologisesti epäselvän taivutusvartalon tilalla on sitten alettu suosia toisen paradigman mukaista *antamise*-tyyppiä tai siirretty *-Us* : *-Ukse* -taivutukseen. Kiurun postuloima varhainen *antamus* : *antamuu* -tyyppinen paradigma näyttäisi 1540-luvun tekstiodisteiden nojalla faktiselta, mutta toisaalta kyseessä on yhdessä ja samassa yhteydessä toistuva reliktinomainen muoto (vrt. s. 165). Olisiko mahdollista, että kyseinen translatiivi olisi saanut asunsa suullisessa kirkkokielessä ja täten vakiinnuttuaan päässyt eri kirjoittajien teksteihin? Mainittakoon, että vielä Rajaleniuksella esiintyy ilmaus *sydein* [!] *andexi andamuxi* (Muutammat Christilliset Saarnat 1654 K3a). Mielestäni tärkeää on se, että kyse on juuri translatiivista. Kiuru esittääkin Agricolalta sellaisia pareja kuin *raatelus* : *raateluksi*, *häväistys* : *häväistyksi* – ja tietenkin *antamus* : *antam(u)ksi*, ja näihin voisi lisätä vaikkapa *hirmuus* : *hirmuxi* -tapauksen. Agricolalla on myös seuraavat *Us*-johdosten translatiivit: II:632 *Tulenleimauxi*, II:616 *wiwuytoxi*, III:733 *perustoxi*. Näyttäisi siltä, kuin johtimen *ks*-aines olisi »unohnut» juuri translatiivin tunnuksen kuuluvan *ks*-aineksen vuoksi.

Agricolan teosten *mUs*- ja *minen*-johdosten jakauman perusteella Kiuru toteaa, että *mUs*-nominatiivit ja *mis(e)*-vartaloiset obliikvisijat itse asiassa ovat saman paradigman muotoja. Havaintoan hän perustelee Sorolaisen postillasta poimimiensa *mUs*- ja *minen*-johdosten jakaumalla (s. 170–172): *mUs*-nominatiiveja on 148, obliikvisijoja 42; *minen*-johdoksia on nelisen kertaa enemmän kuin *mUs*-johdoksia, mutta niihin mahtuu vain 11 nominatiivimuotoa. Kiurun mukaan *mUs*-nominatiivit kuuluvat Sorolaisen kielessä samaan semanttiseen paradigmaan kuin *mise*-muodot. Aivan sama ilmiö on havaittavissa Agricolan kielessä, sillä hänen teoksistaan Kiuru on laskenut 1337 *minen*-johdosten esiintymää, näistä vain 46 nominatiiveja (s. 174–177). Yleensä Agricolan *minen*-nominatiivilla on 4. infinitiivin funktio, ja Kiuru arvelee tällaisia käytetyn Agricolan tuntemissa murteissa välttämättömyyttä merkitsevinä. Kun teonnimen nominatiivia on tarvittu muuhun tehtävään, on valittu *mUs*-loppuinen muoto. Sekä Agricolan että Sorolaisen kieli todistaa sitovasti *kysymys* : *kysymisen* -tyypin paradigman olemassaolon, ja tällaisesta paradigmasta selittyvät myös Florinuksen sanakirjan lukuisat *mUs*-johdokset. Se, että Sorolaisella esiintyy peräti 21 kertaa *katumukse*-vartalo, osoittaa, että *mUs* : *mUkse* -taivutus tekee tuloaan suomen kieleen. Kiurun esittämät havainnot pätevät myöhempäänkin kirjasuomeen: olen omissa tutkimuksissani todennut, että 1600-luvun saarnakirjailijat käyttävät *mUs*- ja *minen*-deverbaaleja edeltäjiensä tapaan ja että *mUkse*-vartaloiset muodot yleistyvät vasta 1700-luvun teksteissä.

Kiurun teonnimitutkimus on perusteellinen ja suuritöinen: autenttisia lause-esimerkkejä on 131, ja johdostyyppien yhteydessä mainittuja lähdeviitteitä olen laskenut kolmattasataa. Agricolan ja Sorolaisen teksteistä poimittuja *minen*- ja *mUs*-johdosten esiintymiä on yhteensä yli 2500, minkä lisäksi artikkelissa on esitelty suuri joukko muita Agricolan

johdostyypppejä. Esimerkit, tekstiviitteet ja frekvenssitiedot ovat korvaamaton apu selvitellessä koko deverbaalijärjestelmämme kehitystä.

Silva Kiurun käsialaa on myös koomateoksen lopussa oleva Hakemisto Agricolan raamatunjakeisiin (s. 249–268). Hakemisto sisältää neljä taulukkoa, joihin on koottu UT:n kohdista ne, jotka esiintyvät Agricolalla useammin kuin kerran, VT:n kohdista erikseen ne, jotka esiintyvät vähintään kaksi kertaa ja ne, jotka esiintyvät vain kerran. Lopuksi on lueteltu apokryfikirjojen esiintymät. Hakemiston runkona Kiuru on käyttänyt Niilo Ikolan luetteloa Agricolan suomentamista Raamatun kohdista (s. 241–245). Eri raamatunkohtia kertyy taulukoista yhteensä 557.

Ritva Vartiainen toteaa artikkelissaan Agricolan kielen keskeiset hengelliset laatusanat (s. 180–202), että Agricolan keskeisimmät kirkkokielen adjektiivit kuuluvat myös nykyiseen uskonnolliseen kielenkäyttöön ja että valtaosa niistä esiintyy myös Agricolan aikaisissa käsikirjoituksissa. Vartiainen sanoo tarkastelevansa ensisijaisesti niitä eroja, joita on toisaalta Agricolan ja vanhinten käsikirjoitusten, toisaalta Agricolan aikaisen ja nykyisen kirkkokielen välillä. Hän yrittää myös selvittää, mitkä sanat ovat mahdollisesti olleet käytössä jo katolisena aikana. Useat adjektiivit poikkeavat nykyisistä vain muodoltaan, ja rinnalla saattaa esiintyä nykykielisiä asuja. Tyyppillisiä ovat samamerkityksiset rinnakkaisjohdokset (esim. *kolminainen* ~ *kolmikertainen* ~ *kolminiminen*). Useilla adjektiiveilla on esikuva keskiajan ruotsissa, mikä osoittaa niiden kuuluneen jo keskiajan kirkkosuomeen (s. 182–184). Vartiainen on valinnut tarkasteltavikseen adjektiivit *vaivainen*, *radoillinen*, *terve*, *autuas*, *vapaa* ja *harras*. Näistä kustakin on 2–3 sivun pituinen esitys, jossa tarkastellaan kyseisen adjektiivin synonyymeja, edelleenjohdoksia, merkityksen kehitystä, tekstiesiintymiä ja vieraista esikuvia (s. 184–199).

Vaivainen-sanon rinnalla esiintyvät

köyhä, viheliäinen ja syntinen, nämä kaikki mm. Agricolan Rukouskirjan keskiaikaispohjaisessa rippikaavassa ja Westhillä. Synonyymeja *köyhä* ja *vaivainen* Agricola käyttää teostensa eri kohdissa, eikä ole helppoa päätellä, kumpi ilmaus on uudempi, *hengellinen köyhä* vai *hengellinen vaivainen*. Vartiainen arvelee kumpaakin sanaa mahdollisesti käytetyn mainitunlaisessa yhteydessä jo keskiajan kirkkokielessä.

Sana *radoillinen* tarkoittaa Agricolalla ja osaksi vielä 1700-luvulla paitsi 'kurjaa' myös 'kulkuria, maanpakolaista'. Adjektiivi ja sen edelleen johdos *radoillisuus* esiintyvät Agricolan teoksissa 125 kertaa, mutta puuttuvat ajan käsikirjoituksista; vuoden 1642 Raamattu on yleensä säilyttänyt Agricolan termit. *Radoillinen* on katsottu *rata*-sanana johdokseksi, mikä selittää sen ortografisen asun; kun merkitys 'kurja' tuli hallitsevaksi, adjektiivi yhdistettiin *raato*-sanaan, ja *radoillisesta* tuli *raadollinen*. Agricolan termi perustuu Vartiaisen mukaan ruotsin ilmauksiin. Agricola käyttää nimittäin ehtoollisesta ilmausta *radoillisuuden eväs*, ja keskiajan ruotsissa on ilmaukset *väghabref*, *-koster*, *-brödh* (lat. *viaticum*), jotka tarkoittavat sairaalle ja kuolevalle annettua ehtoollista.

Terve-sanueen uskonnollisen käytön lähin esikuva on Vartiaisen mukaan muinaisruotsin *hel*-sanue, joka taas on käännöslainaa latinan ilmauksista *salus, salvum facere* ym. Adjektiivi *terve* on hengellisessä käytössä harvinainen niin Agricolalla kuin käsikirjoituksissa, kun taas johdoksilla *terveellinen* ja *terveys* on usein keskiajan perua oleva 'autuaallisen' ja 'autuuden, pelastuksen' merkitys. 'Pelastuksen' käsitteelle haettiin Agricolan aikaan uusia ilmaisutapoja, mikä näkyy Agricolan ilmauksista *tulla autuaaksi* ~ *vapaaksi* 'pelastua' ja *autuus* 'pelastus'. Germaanisperäinen laina *autuas* on aiemmin merkinnyt 'rikasta' ja 'onnellista', ja Agricola käyttää sitä myös latinan *felix*-sanana vastineena, joskin sanaan liittyy 'taivaallisen onnen' viivahde. Keskiajan hengellismerkityksinen

autuas oli Agricolan ajan kirkkokielessä siirtymässä myös aiemman *terve*-sanueen tehtäviin aivan kuten *salig*-sanue *hel*-sanueen tilalle ruotsissa. Merkityksen kehitys samoin kuin murrosvaiheen horjunta *terve*- ja *autuas*-sanueen välillä ilmenee Vartiaisen mukaan käsikirjoituksista.

Sana *harras* on niitä harvoja adjektiiveja, jotka ovat tulleet hengelliseen kielenkäyttöön Agricolan ajan jälkeen. Käsikirjoituksissa *harras* ei esiinny, Agricolalla se merkitsee 'kovaa, ankaraa' (*hartaat puheet* 'kovat sanat', *haastaa hartaasti* 'kieltää ankarasti' jne.). Sellaisissa Agricolan ilmauksissa kuin *rukoilla hartaasti*, *harras rukous* on jo idullaan adjektiivin hengellinen merkitys. Se, että vuoden 1642 Raamattu jätti muuttamatta Agricolan *harras*-sanana rukoilemisen yhteydessä, osoittaisi ilmauksen *rukoilla hartaasti* jo vakiintuneen. *Hartaasti*-adverbin synonyymina Vartiainen mainitsee Agricolan käyttävän myös muotoa *kovaan* (s. 197), ts. *kova*-sanana illatiivia. Itse katsoisin kyseisen muodon yks. instruktiiviksi (ortografinen asu *cowan*). Myös sana *hurskas* näyttää »hengellistyneen» vasta Agricolan jälkeen: käsikirjoituksissa sana ei esiinny, ja Agricolalla se on *vanhurskaan* synonyymi; 'hurskaan' merkityksessä käytettiin Agricolan aikoina adjektiivia *jumalinen*.

Tarkastelunsa päätteeksi Vartiainen toteaa, että varmojen tietojen esittäminen on mahdotonta, koska kirjalliset lähteet puuttuvat. Joskus käännöslainan mallina ollut sana — ymmärrettävistä syistä lähteenä on muinaisruotsi — osoittaa adjektiivin keskiaikaiseksi, mutta muissa tapauksissa on tyydyttävä todennäköisyyspäätelmiin. Säilyneet käsikirjoitukset osoittavat muidenkin kuin Agricolan suomentaneen kirkollista kirjallisuutta, mutta tekstien suppeus estää päättelemästä, että niissä esiintymättömät sanat olisivat Agricolan käyttöön ottamia.

Raimo Jussila esittelee artikkelinsa Agricolan sanasto ja nykysuomi (s. 202–228) alkajaisiksi nykyisten tutkijoiden

Kirjallisuutta

käytettävissä olevat perusaineistot: Agricolan koottujen teosten uusi näköispainos ja sen nykykirjaimin painettu lisäosa, Index Agricolaensis -hakemisto ja VKS (= Vanhan kirjasuomen sanakirja), jonka I osa ilmestyi 1985. Jussila viittaa Martti Rapolan lähes 30 vuoden takaiseen toteamukseen (Agricolan apajalla 1962: 79) Agricolan sanaston laskemiseen liittyvistä teknisistä vaikeuksista. Artikkelissaan Jussila haluaa tarkentaa ja täydentää Rapolan laskelmia nykyaineistojen avulla sekä selvittää 1) mikä osa Agricolan sanastosta elää nykysuomessa ja 2) mitä nykysuomen keskeisiä sanoja Agricolalta puuttuu. Aineistona on VKS:n I osaan sisältyvä Agricolan sanasto. Kyseinen osa on n. 1/6 koko VKS:sta ja Jussilan laskelmien mukaan saman verran Agricolan sanastosta. Vertailuaineistona ovat NS (= Nykysuomen sanakirja) ja Suomen kielen käänteisanakirja. Yhteisiksi sanoiksi on vertailussa tulkittu semanttisesti yhtenevät tai lähekkäiset sanat, eri sanoiksi mm. Agricolan NS:ssa esiintymättömät johdokset.

Jussila on laskenut Agricolan sanaston laajuudeksi n. 8500 sanaa, ts. yli 2000 sanaa enemmän kuin Rapola, jonka arvio oli 6250. Vaikka Agricolan sanamäärä on pieni verrattuna NS:n 207 000 sanaan, se kestää vertailun muihin rajallisiin teksteihin. Jussila on laskenut Agricolan sanaston sanaluokkajakauman sekä yhdyssanojen määrän. Yhdyssanoja Agricolalla on 24,6 %, NS:ssa 66 %; ero selittyy Jussilan mukaan siitä, että nykysuomen ilmaisutarpeita on tyydytetty nimenomaan sanoja yhdistämällä. Jussilan laskelmat osoittavat, että Agricolan sanoista 5350 elää nykysuomessa (Rapolan mukaan 4450), mikä on 61 % Agricolan koko sanastosta. Kirjoittaja toteaa, ettei Agricolan sanasto ole säilynyt niin vahvasti kuin Rapola on arvioinut (71 %); sen sijaan Rapolan arviot säilyneen sanaston kulttuuripitoisuudesta ja merkittävyyydestä pitävät paikkansa. Heikoimmin ovat säilyneet verbit, syynä mm. prefiksiverbien

karsiutuminen, parhaiten taas adjektiivit ja adverbit. Agricolan yhdyssanoista vain 15,9 % elää nykykielessä, mikä osoittaa, että Agricolan yhdyssanat ovat syntyneet kerrallisia ilmaisutarpeita varten.

Agricolan koko tuotannon juoksevien sanojen määrä on Index Agricolaensiksen tiedoston mukaan 426 997. (Aiemman tiedon olen tavannut M. K. Suojasen väitöskirjasta Mikael Agricolan indefiniittipronomit 1977:157; Suojanen on laskenut Agricolan sanemääräksi 448 247.) Jussila mainitsee Agricolan sanojen keskimääräiseksi esiintymistajuudeksi 47 esiintymää/sana; Suomen kielen taajuussanastossa vastaava luku on 9,3. Ero selittyy siitä, että Agricolan aineisto on yhden miehen käsialaa ja käsittelee vain uskonnollista elämänpiiriä. Agricolan yleisimmät sanat ovat nykysuomea taajakäyttöisempiä, mutta taajuudenmuutosten syistä voi Jussilan mukaan tehdä päätelmiä vasta sitten, kun on tehty frekvenssiluettelo Agricolan keskeisestä sanastosta ja koottu vastaavat tiedot myös vanhan kirjasuomen myöhemmiltä vuosisadoilta.

Agricolan sanoista 81 % esiintyy muissa vanhan kirjasuomen teksteissä (laskettu VKS:n tietojen pohjalta). Vain Agricolalla esiintyviä sanoja on VKS:n I osassa 241, ja lisäksi kyseisessä aineistossa on 25 sellaista sanaa, jotka esiintyvät Agricolalla ja NS:ssa, mutta eivät muissa vanhan kirjasuomen teksteissä (taulukko 5). Jälkimmäiset ovat Jussilan mukaan osin arkistojen puutteellisuuden aiheuttamaa harhaa; edellisen ryhmän »periagricolalaisuuksia» kirjoittaja tarkastelee kuutena eri ryhmänä, minkä lisäksi hän mainitsee erikseen 16 nyky-suomalaiselle täysin vierasta sanaa ja kommentoi niiden murrevastineita (s. 220–222). Lopuksi on esitelty Agricolan sanastopuutteet: ne sanat, jotka kuuluvat Suomen kielen taajuussanaston 1000 yleisimmän sanan joukkoon, mutta puuttuvat Agricolalta (s. 223–225). Luettelon mukaan Agricolalta puuttuu mm. sana *englanti*, jonka ensiesiinty-

mäksi on VKS:n mukaisesti ilmoitettu Variarum Rerum Vocabula Latina 1644. VKS:n hakusanoiksi ei ole otettu erisnimiä, mutta kylläkin sellaiset yhdysanamuodosteet kuin *englanninkoira*, *englannintauti* ym. (ortografinen asu *Eng(e)landin*). Niinpä sanakirjasta eivät löydy myöskään Agricolan *Engelandijn* ja *Engelandist* (II:15, 17). Jussila toteaa, että nykysuomen 1000 yleisimmistä sanasta 60 % on peräisin Agricolalta ja että 100 yleisimmän sanan joukossa on vain kolme, jotka puuttuvat Agricolalta.

Teoksen artikkeleista viimeinen on Niilo Ikolan Mikael Agricolan suomentamat Raamatun kohdat ja niiden osuus koko Raamatusta (s. 229–248), joka on aiemmin julkaistu vuoden 1963 Sananjälässä. Tekijä esittelee aihetta käsitelleet tutkijat ja näiden päätelmät. Varhaisin tutkija on ollut H. G. Porthan, joka 1778 tarkasteli lehdessään suomalaisen raamatunkäännöksen historiaa arvioimatta kuitenkaan Agricolan suomennostyön laajuutta. Arvioita Agricolan osuudesta ovat sitä vastoin esittäneet Arthur Hjelt, Jaakko Gummerus, A. F. Puukko ja Martti Rapola. Hjeltin jälkeiset tutkijat ovat olleet yhtäpitävästi sillä kannalla, että Agricola käänsi lähes 1/4 VT:sta. Ikola toteaa, että nämä ovat perustaneet arvionsa Hjeltin tutkimukseen, mutta eivät ole huomanneet, että Hjeltin mainitsema prosenttiluku (22,7 %) on laskettu vain VT:n kanonisista kirjoista. Kirjoittaja on itse käsitellyt aihetta parissakin aiemmassa artikkelissa ja arvioinut Agricolan suomennostyön osuudeksi 42 % koko Raamatusta. Hän on ryhtynyt tarkastelemaan aihetta uudelleen mm. siitä syystä, että aiemmat tutkimukset eivät anna asiasta yhdenmukaisia tietoja. Ikolan mukaan Agricolan osuuden arvioijalla on kaksi tehtävää: 1) Agricolan teoksista on etsittävä Raamatusta otetut kohdat, ja niistä on laadittava Raamatun kirjojen mukainen luettelo; 2) luettelon osuus Raamatusta on mitattava jonkin kokoraamatun painoksen pohjalta. Agricolan kääntämiä raamatunkohtia ovat aiemmin luetteloineet

J. A. Cederberg (väitöskirjassa 1885) ja VT:n osalta edellä mainittu Hjelt, mutta kummankin luettelossa on puutteita. Viitteitä Agricolalla esiintyviin raamatunkohtiin on myös muissa tutkimuksissa, mutta viitteet ovat Ikolan mukaan ylimalkaisia ja osin virheellisiä.

Agricolan suomennostyön laajuutta mitattaessa on tärkeää, että vertailupohjana on sopiva raamatunpainos. Ikolan mielestä Hjeltin käyttämä vuoden 1845 Raamattu ei sovi tehtävään painoasunsa vuoksi; sopivimpana kirjoittaja pitää 1685 ilmestynyttä Raamatua, jota painettaessa oli pyritty mahdollisimman suureen tilansäästöön. Apunaan vuoden 1685 Raamattu, 1938 hyväksytty uusi käännös ja Agricolan UT sekä aiempien tutkijoiden esittämät tiedot Ikola on käynyt läpi Agricolan teokset ja laatinut Raamatun kirjojen järjestystä noudattavan luettelon (artikkelissa s. 241–245). Koostamansa luettelon perusteella hän on määrittänyt, mikä sivumäärä laskelmien pohjana käytetyssä vuoden 1685 Raamatusta on varsinaista Raamatun tekstiä, ja mitannut Agricolan osuuden. Artikkelissa mainitaan Agricolan kääntämien kohtien prosenttiosuudet koko Raamatusta ja sen osista, VT:n osalta erikseen kanonisista kirjoista ja apokryfikirjoista (s. 246). Agricolan osuus on 19,4 % VT:sta ja 36,7 % koko Raamatusta. Rapolan esittämä ylimalkainen arvio, 2/5 koko Raamatusta (ks. Vanha kirjasuomi 1945: 24), on Ikolan artikkelissa täsmentynyt.

Esittelemäni teoksen monipuolisuuden takaa jo sen koostumus: kymmenen tutkijaa tarkastelee Agricolan kieltä ja sen taustaa eri näkökulmista. Joskin osa kirjoittajista on aiemmissa tutkimuksissaan käsitellyt samaa aihetta, moni kannanotto on artikkelissa täsmentynyt, ja mukaan on tullut uutta ainesta. Eri yhteyksissä julkaistujen artikkelien ja muiden tutkimusten anti on tässä teoksessa tiivistetty samojen kansien sisään; sitä paitsi runsaat puolet teoksen sisällöstä on täysin tuoretta tutkimusta. Useat artikkelit valaisevat 1500-luvun kirkollisen

Kirjallisuutta

ja maallisen kielenkäytön piirteitä ja Agricolan ohella koko vanhan kirjasuomen käytäntöä. Teoksen runsaat frekvenssitiedot Agricolan äänne- ja muoto-opista sekä sanastosta, samoin yksityiskohtainen hakemisto hänen teostensa raamatunjakeisiin ovat tärkeitä niin vanhan kirjasuomen myöhempien vaiheiden kuin nykysuomen tutkijalle; tarjoaahan tällainen informaatio aivan uudet mahdollisuudet vertailuihin. Agricolan lauseopin piirteitä on teoksessa tarkasteltu melko vähän, mutta eihän yhteen kirjaan voi sisällyttää kaikkea. Agricolan kieli on laaja ja monipuolinen tutkimusala vielä tämänkin tervetulleen lisän jälkeen.

PIRKKO FORSMAN SVENSSON

Partisiippiattribuuttilausekkeiden ruotsinnokset

TUULI FORSGREN *Finska participattribut i svensk översättning*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 17. Uppsala 1986. 166 s.

Tuuli Forsgren on Upsalassa tehnyt väitöskirjan, jossa hän paneutuu kääntämisen tekniikan kannalta usein vaikeuksia tuottavaan suomen kielen partisiippiattribuuttilausekkeiden ruotsintamiseen. Yhtenä pääongelmana on, onko eri kääntäjillä omat käännöstapansa, jotka ovat juuri heille ominaisia ja joita voitaneen pitää suhteellisen stabiileina käännettäessä kielestä toiseen. Vaikka ensisijaisena tarkastelun kohteena ovat partisiippiattribuutit – väitöskirjan nimen perusteella: *Finska participattribut i svensk översättning* – kirjoittaja toteaa, ettei partisiippien käännöksiä voi tutkia ottamatta huomioon niiden pääsanoja, ja siksi tutkimuksessa onkin systemaattisesti mukana jokaisen partisiipin pääsana. Se

onkin tutkimuksen kannalta olennaisen tärkeää.

Tuuli Forsgren vertailee originaalitekstin ja käännöksen vastaavuutta, ja tällöin hän kiinnittää päähuomion seuraaviin neljään seikkaan: muodolliseen, tyylilliseen, kontekstuaaliseen ja leksiikaaliseen vastaavuuteen. Kirjoittaja on pyrkinyt varmistamaan sen, että jos käännettävä lauseke on kohdekielellä muokattu erityyppiseksi rakenteeksi, muutos johtuu suomenkielisen tekstin partisiipista eikä mistään muusta (s. 18).

Tutkimusmateriaalina on kirjoitettua kieltä. Periaatteena aineistoa valittaessa on ollut, että suomeksi kirjoitetun teoksen ruotsinnos on kaikkien saatavissa, että se käsittelee konkreettisia asioita ja on asiatyylisiä. Näitä periaatteita noudattaen kirjoittaja on päätenyt kolmeen teokseen ja niiden ruotsinnoksiin: Eino Jutikkalan, Kai Laitisen ja Paavo Haavikon teksteihin. Kontrollimateriaalina ovat olleet Jalmari Jaakkolan historia-teos sekä Suomen kirjallisuus VI ja Suomen poliittinen historia. Historiaa käsittelevät teokset sopivatkin hyvin tutkimuskohteeksi tarkasteltaessa partisiippiattribuutteja, sillä historioitsijoiden ja heitä jäljittävien kirjoittajien kieli sisältää usein raskasrakenteisiakin virkeitä. Jutikkalan, Laitisen ja Haavikon valitseminen tutkimuskohteeksi kaipaisi kuitenkin lisäperusteluja, edustaahan esimerkiksi Haavikko ennen kaikkea kaunokirjailijoita ja Jutikkala puolestaan poikkeaa ikänsä puolesta kahdesta muusta kirjoittajasta. Tutkimuksessa on käytetty tilastollisia menetelmiä, ja siksi tulosten yleistettävyyden kannalta olisi ehkä ollut parempi valita tutkimuskohteeksi sellaisia teoksia, joissa on useampia kirjoittajia, kuten kontrolliteksteihin kuuluvissa Suomen kirjallisuus VI:ssa ja Suomen poliittisessa historiassa.

Tutkimuksessa on vertailtu sekä originaalitekstien kirjoittajien että kääntäjien kieltä keskenään. Painopiste on kuitenkin käännösten vertailussa. Taustalla on koko ajan kääntäjän näkökulma ja käännösteoreettista pohdiskelua.

Kirjallisuutta

ja maallisen kielenkäytön piirteitä ja Agricolan ohella koko vanhan kirjasuomen käytäntöä. Teoksen runsaat frekvenssitiedot Agricolan äänne- ja muoto-opista sekä sanastosta, samoin yksityiskohtainen hakemisto hänen teostensa raamatunjakeisiin ovat tärkeitä niin vanhan kirjasuomen myöhempien vaiheiden kuin nyky-suomen tutkijalle; tarjoaahan tällainen informaatio aivan uudet mahdollisuudet vertailuihin. Agricolan lauseopin piirteitä on teoksessa tarkasteltu melko vähän, mutta eihän yhteen kirjaan voi sisällyttää kaikkea. Agricolan kieli on laaja ja monipuolinen tutkimusala vielä tämänkin tervetulleen lisän jälkeen.

PIRKKO FORSMAN SVENSSON

Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson

N Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson

Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson

Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson

Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson

Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson

Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson

Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson

Englänkielinen lauseoppi
Kirjoittanut P. Forsman Svensson